

**LEIVA-SAIJA TARBIMISE, TOOTMISE JA KVALITEEDI
PROBLEEMIDEST EESTI NSV-s**

I. S i i m o n

Kaubatundmise ja kaubanduse organiseerimise
kateeder

Leiba ja saia loetakse õigustatult meie põhitoiduaineks. Läbi aegade on leib olnud erinevatele rahvastele toidu sümboliks. NSV Liidu Meditsiiniakadeemia Toitlustusinstituudi andmeil katavad käesoleval ajal inimesed leiva-saiaga üle 60 % süsivesikute ja keskmiselt 30 % valkude üldvajadusest, sealhulgas 80 - 90 % taimsete valkude vajadusest, ning ligi 40 % fosfori, raua ja teiste mineraalainete vajadusest.¹ B-rühma vitamiinide vajadus kaetakse põhiliselt just leibade-saiadega.

Leivad ja saiad kujutavad endast toiduainete kaubagrüppi, mille tarbimist iseloomustab tunduvalt langustendents. Nimetatud tendents on seaduspärane ja positiivne, sest samal ajal kasvab liha, kala, piima ning aed- ja juurviljade tarbimine. Teraviljasaaduste tarbimise dünaamikat 1965 - 1972 NSV Liidus tervikuna ja meie vabariigis kajastavad tabelis 1 toodud andmed.

T a b e l 1

Teraviljasaaduste tarbimine 1965. - 1972. a. 1 elaniku
kohta (kg) NSV Liidus ja Eesti NSV-s ning selle
dünaamika²

	1965		1970		1972	
	tarbi- mine (kg)	dünaa- mika (%)	tarbi- mine (kg)	dünaa- mika (%)	tarbi- mine (kg)	dünaa- mika (%)
NSVL	156	100,0	149	95,5	145	93,0
ENSV	129	100,0	112	86,8	103	79,8

¹ В.В. Щ е р б а щ е н к о и др. Повышение биологической ценности хлеба. М., 1971, стр. 5.

² Народное хозяйство СССР в 1972-ом году. М., 1973, стр. 579.

Meie uurimuste andmeil tarbiti 1974. aastal meie vabariigi suuremates keskustes - Tallinnas ja Tartus - leibu ja saia vastavalt 96 ning 93 kg 1 elaniku kohta. Olgu märgitud, et kodanlikus Eestis tarbiti 1938. a. iga elaniku kohta aastas 137,5 kg rukkileiba ja 45 kg nisuleiba.³ Paralleelselt leiva-saia tarbimise füüsiliste koguste vähenemisega alaneb pidevalt ka nimetatud kaubagrupi osatähtsus toiduainete jaekäibes. Kui 1960. a. moodustas Eesti NSV-s leiva-saia osatähtsus toiduainete jaekäibest veel 9,3 %, siis 1972. a. oli see vaid 5,7 %.⁴ Seega peame rõhutama, et leiva-saia tarbimise kahanemise protsessis peegeldub otseselt nõukogude rahva elatustaseme järjepidev tõus.

Leib-sai kujutab endast kaubagrupi, mille järele tarbijaskonna nõudlus on juba pikemat aega koguseliselt täielikult rahuldatud. Järelikult moodustavad nimetatud kaubagrupi põhiprobleematika leiva-saia kvaliteedi, sortimendi ja realiseerimisega seoses olevad probleemid.

Elanikkonna tervisliku toitumise seisukohalt on küllaltki oluline, missuguses proportsioonis toimub nisu- (e. laiemalt saia) ja rukkijahutoodete (leiva) tarbimine ning missugune on leibade-saiade sortimendi sisemine struktuur. Olgu märgitud, et toiduainete toiteväärtuse hindamisel on tähtsamateks näitajateks neis sisalduvate valkude aminohappeline koostis. Leivas-saias sisalduvate valkude toiteväärtus on otseses sõltuvuses valkude aminohappelisest koostisest. Looduslikud valgud sisaldavad 20 aminohapet, neist 8 on asendamatud. Leiva ja saia toiteväärtust hinnatakse 3 kõige defitsiitsema aminohappe - trüptofaani, lüsiini ja metioniini - sisalduse alusel.

Tabeli 2 andmetest ilmneb rukkivalkude parem aminohappeline koostis. Teraviljades sisalduvate valkude koostise üksikasjalikud uuringud näitavad, et 1,7 g rukkivalku vastab bioloogiliselt 2,25 g nisuvalgule.⁵ Meie vabariigi

³ H. J ä n e s . Meie igapäevane leib. - "Horisont", 1973, nr. 3, lk. 30.

⁴ Eesti NSV rahvamajandus 1972. a. Statistiline aastaraamat. Tln., 1973, lk. 242.

⁵ E. P õ l d , E. M a a s i n g . Pagaritoodete tehnoloogia, Tln., 1971, lk. 128.

T a b e l 2

Rukki- ja nisujahus sisalduvate valkude
aminohappeline koostis⁶

Aminohappe nimetus	Sisaldus (%)	
	nisujahus	rukkijahus
Trüptofaan	1,24	1,06
Lüsiin	2,70	3,74
Metioniin	1,27	1,30

elanikkonna tervisliku toitumise seisukohalt tuleb positiivselt hinnata seda, et vabariigi suuremates keskustes - Tallinnas ja Tartus -, samuti ka Haapsalu linnas ning rajoonis moodustas 1972. - 1974. a. leivatööstuste leiva- ja saia- toodangust valdava osa leib (tabel 3).

T a b e l 3

Leiva osatähtsus Tallinna, Tartu ja Haapsalu leiva-
tööstuse leiva-saia toodangus 1972. - 1974. a.

Leivatööstuse nimetus	Leiva osatähtsus (%)		
	1972	1973	1974
Tallinna Leivakombinaat	59,2	61,0	59,5
Tartu Leivakombinaat	61,7	67,4	64,7
Haapsalu Leivatehas	75,6	73,9	76,4

Esitatud tabeli andmetest ilmneb, et vabariigi elanikkonna leiva- ja saiatarbimise struktuuris domineerivad tooted rukkijahust. Rukkijahutoodete struktuuris valdava enamiku moodustavad aga tooted kroov- ja püülijahust; viimased näitavad kasvutendentsi.

Kroov- ja püülijahust tooted on oma organoleptilistelt omadustelt tarbijaskonnale kõige vastuvõetavamad, kuid nad on siiski rafineeritud toiduained. Olgu märgitud, et liht- rukkijahu sisaldab valku 1/3 ja mineraalaineid kuni 1/2 võr- ra rohkem kui vastav püülijahu.⁷

⁶ Л. Я. А у э р м а н. Технология хлебопекарного произ- водства. М., 1972, стр. 439.

⁷ E. P õ l d , E. M a a s i n g . Pagaritoodete teh- noloogia. Tln., 1971, lk. 14.

Tabel 4

Tallinna Leivakombinaadi rukkijahutoodete struktuur
ja keskmine toodete arv 1971. - 1974. a.⁸

Jahusort	1971	1972	1973	1974	Keskmine toodete arv 1971-1974
Lihtjahu	19,9	19,7	18,8	16,2	5
Kroov- ja püülijahu	68,6	65,2	67,7	71,0	9
Segajahu	11,5	15,1	13,5	12,8	4

Analoogiliselt rukkijahutoodete struktuurile valitsevad ka nisu jahutoodetes domineerivalt tooted esimese ja kõrgema sordi jahust (tabel 5). Peab aga märkima, et nisu sordijahud kujutavad endast enam rafineeritud toiduaineid kui rukkijahud. Nii sisaldab näiteks kõrgema sordi nisujaahu 1/4 võrra vähem valku ja kuni 3 korda vähem mineraalaineid kui lihtnisujahu.⁹

Tabel 5

Tallinna Leivakombinaadis valmistatud nisujaahu-
toodete struktuur ja keskmine nisujaahutoodete
arv 1971. - 1974. a.¹⁰

Jahusort	1971	1972	1973	1974	Keskmine toodete arv 1971-1974
Liht- ja II sordi jahu	6,4	7,5	7,4	6,7	2
I sordi jahu	35,6	35,3	37,5	42,1	11
Kõrgema sordi jahu	58,0	57,2	55,1	51,2	14

⁸ Analoogiline oli ka meie poolt uuritud Tartu Leivakombinaadi ja Haapsalu Leivatehase leibade toodangu struktuur. 1974. a. moodustasid lihtjahust leibade osatähtsused seal vastavalt 20,2 % ja 13,8 %.

⁹ E. P õ l d , E. M a s i n n g . Pagaritoodete tehnoloogia. Tln., 1971, lk. 14.

¹⁰ Analoogiline oli meie poolt uuritud Tartu Leivakombinaadis ja Haapsalu Leivatehases nisujaahust valmistatud toodete struktuur. 1974. a. moodustas liht- ja II sordiniisujaahust toodete osakaal vastavalt 3,4 % ja 3,2 % nisujaahutoodete koguhulgast.

Meie vabariigis käesoleval ajal toodetavate leibade-saiade struktuuri põgusast analüüsiist järeldub, et tootjate põhitähelepanu peaks olema pööratud just kõrgema toiteväärtusega lihtjahust toodete mahu ja sortimendi laiendamisele.

Leivad-saiad kujutavad endast kaubagruppi, mille nõudluse kvantitatiivne maht on tööstusettevõtete poolt täielikult kaetud. Käesoleva aja teravamaks probleemiks jääb aga nimetatud toodete sortimendi rikastamine ning nende kvaliteedi tõstmine.

Leibade-saiade kvaliteedi tõstmise esmaseks ülesandeks peab kujunema toodete toiteväärtuse tõstmine nende toidukomponentidega, mis lähevad kaduma teraviljajasaaduste rafineerimisel, s. o. sordijahu valmistamisel. Eesti NSV suuromates leivatööstustes (Tallinn, Tartu) rikastatakse käesoleval ajal kuni 40 % saiatoodangust piimavalkudega (lõss, vadak, kohupiim); vähemal määral rikastatakse ka leiba. Leibade-saiade piimavalkudega rikastamise kogemusi tuleks lähemas tulevikus ja võimalikult kiiresti jagada ka teiste leivatööstusettevõtetega. Olgu märgitud, et meie vabariigi elanikkonna valgudefitsiiti seostatakse otseselt teraviljajasaaduste tarbimise järsu vähenemisega. Paralleelselt leibade-saiade valgusisalduse tõstmisega tuleks vabariigi leivatööstustel tõsiselt kaaluda nimetatud toodete rikastamist B-rühma vitamiinidega ning mineraalainetega.

Tarbija seisukohalt on tähtis, et leivad-saiad oleksid visuaalselt kvaliteetsed - s. o. vastaksid nõutavatele organoleptilistele omadustele. Üldtuntud on fakt, et Eesti NSV leivatööstus vastab üldjoontes aja nõuetele, järelikult peaks tema toodang rahuldama ka tarbijaskonda. Nagu aga uurimused näitavad, tagastatakse jaekaubandusettevõtete poolt tööstusele siiski küllalt suured kogused leibusaiu. Nii tagastasid Tallinna kauplused Tallinna Leivakombinaadile 1973. a. 10,8 %, 1974. a. aga 11,4 % toodangust. Nagu näitavad Tartu Leivakombinaadi poolt 1974. aastal hantitud jahude analüüsi tulemused, olid kuni 40 % jahudest (olenevalt jahusordist 19,8 % - 52,8 %) halbade küpsetusomadustega. 1975. a. kevadel käesoleva artikli autori juhendamisel Haapsalu Tarbijate Kooperatiivi teeninduspiirkonnas teostatud leibade-saiade nõudluse uurimuse andmetest

ilmneb¹¹, et nimetatud tarbijate kooperatiivi teeninduspiirkonnas küsitletud elanikest ei olnud rahul leiva maitsega 14,9 % ja saia maitsega 19,2 %. Leiva ja saia vahelise üle avaldas rahulolematust vastavalt 30,7 % ja 17,8 % küsitletutest. Grupeerides sama ankeetuurimuse vastused leibade-saiade kvaliteedile esitatud pretensioonide järgi, ilmneb, et 56,5 % leiva ja 61,4 % saia kvaliteedivigadest tuleneb tehnoloogilise režiimi rikkumisest või hooletusest leivatööstuses. Küllaltki kaaluka osa moodustavad ka vead, mis on põhjustatud jahu halvast kvaliteedist (vt. tabel 6).

T a b e l 6

Haapsalu Tarbijate Kooperatiivi teeninduspiirkonna
ostjate pretensioonid leiva-saia kvaliteedile

Leibade-saiade kvaliteedivead	Leib		Sai	
	Arv	%	Arv	%
I. Tehnoloogilised vead				
Halb kühsetus	65	35,0	48	32,4
Kõrbenud koorik	14	7,5	7	4,7
Deformeerunud, määrdunud	19	10,2	15	10,1
Maitsevead (kuiv, soolane, mäge)	7	3,8	21	14,2
K o k k u (I)	105	56,5	91	61,4
II. Toorainest tulenevad vead				
Lahtine koorik	48	25,8	-	-
Lõhenenud koorik	3	1,6	3	2,0
Hapu	9	4,8	18	12,2
Vananeb kiiresti	21	11,3	36	24,4
K o k k u (II)	81	43,5	57	38,6
K o k k u (I, II)	186	100,0	148	100,0

Ülaltoodust järeldub, et leiva ja saia kvaliteedi parandamise esmane raskuspunkt peab asuma nii leivatööstuses - tehnoloogilise protsessi nõuete täpses täitmisel - kui ka jahu kvaliteedi töstmises.

¹¹ Ankeetuurimisega uuriti 4 linna- ja 2 maakauplust. Väljastati 370 ankeeti, millest tagastati 208 (56,2 %).

Leibade-saiade sortimendi laiuse küsimus on üheks komplitseeritumaks probleemiks. Üldreeglina püüavad leivatööstused kaubandusettevõtete nõudlusega arvestada. Nagu näitavad ka vaatavad uurimused (korraldatud 1974. a. Tartu Kaubandusvalitsuses), ühtib elanikkonna leibade-saiade nõudluse struktuur enam-vähem vastava leivatööstuse toodangu struktuuriga. Uurimuste andmetel esines 1971.-1974. aastal uuritud leivatööstustes kaheksa leibade-saiade sortiment: 1) leib ja sai, mida toodetakse massiliselt, kuid väikeses sortimendis (näit. 1974. a. moodustas Tartu Leivakombinaadis vadakusai 63,2 % I sordi nisujahu toodetest, lõikebatoon 59,4 % kõrgema sordi nisujahu toodetest jne.); 2) leib ja sai, mida toodetakse vähe, kuid laias sortimendis. Viimati nimetatud leibade-saiade järele ei puudu nõudlus. Nende piiratud tootmist tingib vastavate toorainete puudumine (näit. rosinasaiad), laialdase käsitöö rakendamise vajadus (näit. tarbijaskonna poolt väga nõutavad punutud saiad, väikesaiad) või ka nende tootmise mitterentaablus (näit. sarvesaiad jt.). Seega võime järeldada, et leibade-saiade osas on tegemist veel siiski suurel määral näilise sortimendirikkusega ja leibade-saiade sortimendi laiendamise valdkonnas on veel küllaltki palju ära teha. Siinjuures olgu märgitud, et ülalviidatud ankeetuurimuse andmetel soovivad tarbijad, et kauplustes oleks pidevalt müügil 3,0 - 3,3 nimetust leibu ja 3,5 - 4,7 nimetust saiu.

Peale ülalkäsitletud leibade-saiade kvaliteedi ja sortimendi probleemide vajaksid lahendamist veel järgmised küsimused:

1) leibade-saiade müügi korraldus. Nimetatud kaubagrupp on toiduainetest ainuke, millele on vaba juurdepääs igal ostjal. Oleme seisukohal, et vitriinidesse väljapanud leivad-saiad peavad olema pakitud kilepakendisse. Teiseks, konservatiivsemaks lahenduseks on leibade-saiade letimüügi taastamine;

2) tarbijate ja tootjate huvid leibade suuruse küsimuses on erinevad. Viimastel aastatel püüavad tööstusettevõtted väljastada suurema kaaluga tooteid, mida tuleb kauplustes tükeldata. Tarbijaskond soovib üldreeglina väiksema kaaluga tooteid;

3) leibade-saiade jaoks suurendamiseks kauplustes ei rakendata praegu kaupluste sisetajate materiaalsel stimuleerimisel.

О ПРОБЛЕМАХ ПРОИЗВОДСТВА, ПОТРЕБЛЕНИЯ И
КАЧЕСТВА ХЛЕБО-БУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ В
ЭСТОНСКОЙ ССР

И. С и й м о н

Р е з ю м е

Хлебо-булочные изделия являются товарной группой, потребление которых характеризуется тенденцией снижения. Если в 1965 г. в республике на душу населения потреблялось 129 кг хлебо-булочных изделий, то в 1973 г. — 103 кг. положительным является тот факт, что в структуре потребления хлебо-булочных изделий подавляющую часть составляют изделия из ржаной муки (хлеб). С точки зрения рационального питания это очень важно, так как белки ржи являются более полноценными, нежели белки пшеницы.

Анализ хлебо-булочных изделий в республике показывает, что подавляющая часть из них изготавливается из муки высших сортов, которые являются рафинированными продуктами. Отсюда возникает острая потребность в обогащении хлебо-булочных изделий белками молока, витаминами группы В и минеральными веществами.

С качеством хлебо-булочных изделий в республике не все обстоит благополучно. Розничные торговые предприятия возвращают промышленным предприятиям ежегодно 10–11% их продукции. Как показывают данные наших анкетных исследований, до 30% потребителей имеют различные претензии к качеству хлебо-булочных изделий.

Претензии потребителей к качеству хлебо-булочных изделий показали, что большинство из них (для хлеба 56,5%, для булки 61,4%) относятся к нарушениям технологии производства хлебо-булочных изделий. Остальные претензии вытекают из качества муки.

KAUBANDUSE ORGANISEERIMISE JA JUHTIMISE TÄIUSTAMISE AKTUAALSEID PROBLEEME

A. A a m e r

Kaubatundmise ja kaubanduse organiseerimise
kateeder

Viimastel aastatel on aktiveerunud kaubanduse organiseerimise ja juhtimise alal tehtav uurimistöö ja selle tulemuste rakendamine praktikasse. IX viisaastaku ülesannete realiseerimise tulemused ja NLKP XXV kongress seadsid rahvamajanduse, sealhulgas ka kaubanduse ette uued kommunismiehitamise suunad ja ülesanded meie maal. Reas suundades vajab organiseerimis- ja juhtimisalane töö sügavamat teaduslikku põhjendamist; täiendamist ja edasiarendamist vajavad teoreetiline baas, uurimismetoodika ja normatiivsed alused. Käesoleval ajal jäävad kaubanduses organiseerimise ja juhtimise alased uurimused sageli maha praktika vajadustest.

Teoreetilist uurimist ja üldistamist vajab kaubanduse kui ringlussfääri ühe osa majanduslik funktsioon ja tähtsus rahvamajanduses tervikuna. Tõsisemat tähelepanu nõuavad muudatused üksikute rahvamajandusharude tootlike jõudude kasvutempodes, tootmise mastaabid ja nende mõju ringlussfäärile. Täiendamist ja edasiarendamist vajavad samuti kaubanduse organisatsioonilised vormid ja meetodid, kaubanduse organisatsiooniline struktuur ning vastavalt rahvamajanduses saavutatud arengutasemele materiaal-tehniline baas. Eesmärgiks peab olema ja jääma kogu rahvamajanduse seisukohalt paindliku juhtimissüsteemi loomine. Rahvamajandusharude proportsioonides toimuvad killalt tõsised ja ulatuslikud muutused. Ehkki tootmise arendamisele jääb määramat osa, suureneb järsult jaotuse, vahetuse ja kontrolli tagasimõju tootmise arendamisele.

Nende muutuste ja arengutendentside taustal peavad toimuma vastavad muudatused ka kaubanduse kui rahvamajandusharu sees. Alljärgnevalt on püütud problemaatiliselt vaadelda selle kompleksse küsimuse mõnda aspekti, peamiselt juhtimise organiseerimise täiustamise seisukohalt.

1. Kaubanduse juhtimise täiustamine

Kaubanduses on ajalooliselt kujunenud küllalt keerukas ja mitmelüüline juhtimissüsteem. Õigem on isegi öelda, et eksisteerib mitu süsteemi. Keerukas on juhtimine ka süsteemide sees, eriti riiklikus kaubanduses. Riikliku kaubanduse organisatsioonilise ülesehituse vaatlisel - näiteks Eesti NSV-s - torkab silma tõsiasi, et hulgikaubandus on praktiliselt jaekaubandusest isoleeritud. Jaekaubandus allub peamiselt linnade täitevkomiteede kaubandusvalitsustele ja alles seejärel kaubandusministeeriumile. Vabariiklikud hulgibaasid aga alluvad otse kaubandusministeeriumile. Paralleelselt kaubandusministeeriumi ja tarbijate kooperatiivide jaekaubandusega funktsioneerib mitmeid teisi süsteeme ja organisatsioone. Nimetagem siin tööstusvabrikute osakonna jaekaubandust. TVO on formaalselt allutatud raudteele, tegelikult funktsioneerib aga iseseisva kaubandusorganisatsioonina. Samal ajal ei avalda need organisatsioonid meie vabariigis ja mujalgi märkimisväärset mõju linnade kaubanduse ja toitlustamise arengule. Vähem tähtis riikliku kaubanduse seisukohalt on teiste ministeeriumide ja ametkondade jaekaubandus, kuigi ka nende tegevuses on sageli tunda koordineerimatust. Linnade kaubandusvalitsused tegutsevad peamiselt jaekaubandusorganisatsioonidena, nende osa kaubanduse administratiivorganina on paljuski formaalne.

Toodud andmetest piisab, et näha praeguses kaubanduses mitmelüülist juhtimist. Osa lülidest on loomulikult paratamatud, liigsed lülid muudavad aga kaubanduse üldise suunamise väheefektiivseks. Eelkõige käib see TVO-de kohta, küsitav on aga ka näiteks raamatukaubanduse senise korralduse otstarbekus riiklikus jaekaubanduses. ETKVL-i tarbijate kooperatiivid kauplevad raamatutega rahuldavalt. Vabariigi linnade raamatukaubanduse olukord aga ei rahulda tänapäeva vajadusi.

Viimasel aastakümnel on kaubanduses arenenud koondised, firmad ja ühendatud kauplused. 1971. a. lõpul oli riiklikus kaubanduses 127 koondist ja 5000 ühendatud kauplust, koondiste arvele langes 9,3 % Moskva jaekäibest, 13,7 % Lenigradi ja 5,8 % Ukraina NSV jaekäibest.¹ Meie vabariigis on eluõiguse võitnud ühendatud kauplused, ehkki nende majandusliku efektiivsuse ja töökorralduse seisukohalt, nagu on näidanud TRÜ kaubanduse laboratooriumi viimaste aastate uurimused, on mitmed probleemid lahendamata.

Käesoleva viisaastaku raamesse mahub tõsine töö kaubandusettevõtete ja -organisatsioonide ühendamisel ja ülesehituse parandamisel: ühendatud kaupluste suurendamine, tootlustustrustide organiseerimine vabariikliku alluvusega linnades, kaubastute rekonstrueerimine Tallinnas, tarbijate kooperatiivide ühendamine jne.

Nimetatud uuenduste ja muudatuste kavandatud efekt vajab analüüsi ja üldistamist kogu meie vabariigi kaubanduse huvides. Ka teiste vabariikide sellelaadsed uurimused kinditavad segakaubastute otstarbekust linnades elanikega kuni 100 000 inimest ja vajadust eraldada tootlustustrustid jae-kaubandusorganisatsioonidest.

Kaubanduse juhtimise täiustamisel on omad iseärasused, seetõttu tuleb kavandatud või kavandatavaid ümberkorraldusi ja nende efektiivsust hinnata kahest seisukohast:

- 1) kogu rahvamajanduse juhtimise täiustamise osana ja
- 2) kaubanduse efektiivsuse tõstmise abinõudena.

Kaubanduse kui rahvamajandusharu efektiivsuse hindamisel tuleb võrdselt silmas pidada mõlemaid suundi.

Eesti NSV kaubanduse organisatsioonilise struktuuri analüüsimisel võib ilma laiahaardelisele analüüsile pretendeerimata tuua esile järgmised kitsaskohad.

1. Üheaegselt kaubakäibe pideva kasvuga toimuvad märgatavad struktuurinihked käibes endas. Kasvab keerukate tehniliste kaupade ja kestva kaupade osatähtsus käibes. Nende kaupade turumahu määramine ja tellimine on aga laialipillutatud mitme kaubandussüsteemi vahel. Eriti iseloomulik on selline olukord Viljandile, Rakverele ja Tartule.

¹ Л. Самсонов. Объединения и управление торговых. - "Вопросы экономики", 1973, № 9, стр. 43.

2. Konkreetse olukorras puudub täpne õiguste ja kohustuste ning vastutuse jaotus erinevate süsteemide hulgi-kaubandusettevõtete vahel.

3. Eeltoodud puudused juhtimisstruktuuris on sageli põhjuseks vigadele üksikute tooteliikide vajaliku tootmismahu määramisel või toodete tellimisel. Iga kaubandusorganisatsioon tellib üldreeglina kaupa oma vajadusi ja ülesandeid arvestades, nõudluse ja konjunktuuri pealiskaudne tundmine põhjustab kaubavarude kuhjumist. Eri süsteemide kaubandusorganisatsioonide kaubavarudega manööverdamise võimalused on olnud seni üsna piiratud ning sageli ka majanduslikult põhjendamatud.

4. Teatavasti on jaekaubanduse organiseerimise ülemaailmselt tunnustatud suunaks nn. tarbimiskomplekside loomine kaubamajade ja kaubanduskeskuste (sealhulgas universaamide) baasil. Seni võib tarbimiskomplekside rajamist vaadelda kui kaubasortimendi grupeerimise meetodit. Raskused tekivad sageli universaamide ja selvekaupluste vajalikus sortimendis igapäevatööstuskaupadega kindlustamisel. Põhjendus on üldtuntud: hankimine toimub teistest ühendatud kauplustest, vahel ka teistest kaubandusorganisatsioonidest.

Nähtavasti on otstarbekas organiseerida edaspidi tööstuse eeskujul nende kitsaskohtade lahendamiseks senisest rohkem ja suuremaid kaubanduskoondisi (jae-hulgikoondised). Mõningaid kogemusi selleks leidub nii kodu- kui välismaises praktikas (nn. Klaipeda eksperiment, kaubanduskoondised Moskvas, Leningradis ja mujal). Need koondised peaksid oma mõjusfääri lülitama ka tarbijate kooperatiivide kaubandustegevuse. Omandivormi küsimus ei peaks olema tõsiseks takistuseks, sellesuunalisi kogemusi on teistel sotsialismimaadel.

Koondiste rajamine kaubanduses võib toimuda kahes põhisuunas:

- 1) nn. kaubanduskoondistena - jae-hulgikoondistena;
- 2) nn. kooperatiivsete ühendustena, kus koondisesse kuuluvad kaubandusorganisatsioonide kõrval ka tootmisettevõtted.

Mõlemal suunal on rida kaalukaid pooltargumente:

- nõudmise komplekskuse idee tunduvalt parem realiseerimine,

- administratiivkulude kokkuhoid,

- kaubavarudega manööverdamise võimaluste suurendamine ja sellega seotud majandusliku huvitatuse kasv;

- perspektiivselt on võimalik koondistes vähendada tootmise jätkamisega seotud tegevuse osatähtsust ja pöörata suuremat tähelepanu kaubandustegevuse planeerimisele ja kaubandusvõrgu väljaarendamisele.

Koondisi võib rajada kas vabariiklike või majandusrajoonilistena. Meie vabariigi mastape arvestades on nähtavasti otstarbekas vabariiklike koondiste organiseerimine.

Huvipakkuvad on koondiste organiseerimise alased kogemused Euroopa teistes sotsialismimaades.

Saksa DV-s loodud koondis "Rõivad" on omamoodi majandusliit. Koos tootjatega kuuluvad sinna jaekoondised "Centrum" ja "Konsument". Koondise tegevus baseerub kooperatiivsele kokkuleppele, peaesmärgiks koondise tegevuses on turu uurimine ja nõudluse prognoosimine. Kooperatiivse koondise tegevus on väga oluline kaubasortimendi kujundamise seisukohalt ka tarbimiskomplekside loomisel. Kui varem üleminekut müügile tarbimiskompleksidest ("Kõik lastele", "Laste maailm" jne.) vaadeldi kui sortimendi reguleerimise meetodit kauplustes ja kaubamajas, siis nüüd on astunud edasi pikk samm sortimendi kujundamiseks kompleksides: s o r t i m e n d i k u j u n d a m i n e a l g a b t ö ö s t u s e s t. Nüüdised sortimendimudelid kannavad nimetusi "Moodsad rõivad noortele", "Lasterõivad", "Naisterõivad" jne., samuti "Puhkepäävarõivad", "Spordirõivad", "Matkarõivad" jms.

Kooperatiivset koondist juhib kõrgema organina direktorite nõukogu, operatiivne üldjuhtimine on peadirektori ülesandeks. Sageli on sellel ametikohal hulgiatsettevõtete direktor.

Koondise peaülesanded on järgmised:

- tegevuse üldsuundade (eesmärkide, sortimendi üld-

mahu ja struktuuri jms.) väljatöötamine prognooside alusel;

- ühtsete nõuete kehtestamine materjalidele, mudelitele, toonidele ja kvaliteedile;

- konkreetsete soovitude väljatöötamine tootmise jaoks hindade, väljalaskeaja jms. suhtes;

- ratsionaalsete pakkimis- ja transpordiviiside väljatöötamine.

Jugoslaavia FSV kaubanduses võib kohata mõlemaid koondiste tüüpe. Allakirjutanut oli 5 kuu jooksul võimalik tutvuda selle maa kaubanduse organiseerimise ja juhtimise probleemidega ja mitme koondise tööga. Kuigi Jugoslaavia FSV-s praktiseeritav nn. turusotsialistlik majandusmudel erineb mitmeti meie omast, on huvipakkuvad konkreetsed saavutused kaubanduse organiseerimisel ja juhtimisel.

Jaakoondis "Nama" on vabariiklik koondis Sloveenia SV-s ja ühendab 6 kaubamaja, mis tegutsesid majanduslikult iseseisvatena ühise üldjuhtimise all. Koondis kaupleb kõikide tööstuskaupadega, igal kaubamajal on oma toidukaupade supermarket, ühe kaubamaja koosseisus on ka restoran. Koondise kõrgemaks täidesaatvaks organiks on direktorite nõukogu ehk nn. suur kolleegium peadirektori eesistumisel. Suurde kolleegiumi kuuluvad veel koondise keskuse sektorite (osakondade) juhatajad. Kolleegium lahendab kaubandusliku tegevuse perspektiivseid küsimusi: töötab välja sortimendi ja hinnapolitika peasuunad, kaubandusvõrgu arengusuunad jt. kaalukad koondise tegevust puudutavad otsused. Koondise kaubamajad on otsesidemetes tootjatega, koondise kesklaos on ainult abistav (rea kaubagruppide sortimendi koondamine). Koondis tegeleb nii jae- kui hulgimüügiga. Keskaparaat koosneb 4 sektorist: kommerts-, finantsmajanduse, üldteenistuse ja kantseleisektorist.

Kommertssektori tööd suunab peadirektori asetäitja, kelle kompetentsi kuulub kogu kaubanduslik tegevus; pearõhk on pandud turu uurimisele ja hankeküsimustele. Hanke- ja müügiprobleemid lahendatakse nn. väikesel kolleegiumil, kust võtavad osa kaubamajade direktorid või nende asetäitjad kaubanduse alal. Kommertsdirektorile on allutatud ka kesklaad.

Finantsmajanduse sektorisse on koondatud tsentraliseeritud arvestus, analüüsi- ja plaaniteenistus, finants- ja

kontrollteenistused. Koondisel on oma arvutuskeskus ja raal. Üldsektori tegevussfääri kuuluvad koondise arengu ja kaadrialase töö suunamine, tööalaste suhete küsimused. Juuriidiline töö on allutatud kantseleisektorile.

Tänu heale turustruktuuri uurimisele ja otsesidemetele tootjatega on koondisel tootmise jätkamisega seotud kulude osa käibekuludes üsna tagasihoidlik. Juhtimisstruktuur on lihtne ja paindlik. Koondisesse kuulub üle 1000 töötaja, müügipersonal moodustab kogu koosseisust 70 %, administratiivpersonali osa ei ületa 10 %. Koondise majanduslik tegevus on aastaid olnud edukas: brutokasum oli 1974. a. 12,75 % käibest, töötasude tase samal ajal 7,37 %.² Baasikulude tagasihoidlik osa võimaldab müüa kaupu ca 10 % madalamate hindadega kui teised kaubamajad, töötajate keskmine töötasu ületab märgatavalt Sloveenia SV keskmise. Töödisteipliin ja teeninduskultuur kaubamajades on laitmatud.

Kooperatiivse ühenduse teise näitena võib tuua koondise "Emona". Tegevuse ühiseks koordineerimiseks on kooperatiivsesse ühendusse koondunud 25 iseseisvat majandusorganisatsiooni: põllumajanduslikud farmid, toiduainete töötlemise tehased, kaubamajad ja supermarket'id, mitmed teenindusettevõtted ja hotellid. "Emona" puhtkaubandusliku profiiliga ettevõtetest olgu nimetatud moodne kaubanduskeskus "Maximarket" Ljubljanas (kogupind 24 000 m², sellest kaubanduslikku pinda 14 000 m²), mitu 1000 m² kaubandusliku pinnaga supermarket'it ja hulgikaubanduskeskus (kogupind 34 000 m²). Koondisel on ka omad väliskaubanduslikud lülid.

Koondise tootmisettevõtteid varustavad kaupadega kogu oma süsteemi kaubandusvõrku (ka hotellirestorane) ja ka süsteemiväliseid ostjaid. Enamiku kaupadest pakivad koondise tootmisettevõtteid, ülejäänud osa (puu- ja aedviljad, juurvili, liha ja lihasaadused osaliselt, kohv) jaendatakse koondise hulgikeskuses. Tänu sellele pakkijate koosseis koondise selvekauplustes praktiliselt puudub, projektijärgsed müügiks ettevalmistamise ruumid vanematüübilistes selvekauplustes on viidud aktiivsete müügipindade alla.

² Jugoslaavias on käibekulude struktuur, samuti hinnalisandi arvestamine erinev meie omast. Näiteks töötasud arvestatakse brutokasumi ühe osana. Ka kasumi jaotus on täiesti erinev.

Koondise direktorite nõukogu töötab välja koordineeritud arenguüldsunnad ja kehtestab kokkuleppeliselt tootmis- ja kaubandusorganisatsioonidele jooksvad ja perspektiivsed ülesanded. Koondisel on ühtne arengu planeerimise keskus, andmetöötluse ja konjunktuuri uurimise teenistused, ühtne masinapark ja sidesüsteem. Positiivseid kogemusi võib leida ka juhtimisaparaadi ülesehituses, nii koondises tervikuna kui ka sellesse koondunud kaubandusorganisatsioonides.

Koondiste rajamise kodumaiseid kogemusi on seni kahjuks kaubanduse kui rahvamajandusharu seisukohalt vähe üldistatud. Ees seisab põhjalik uurimistöö ja eksperimenteerimine, mille käigus osutuvad kasulikeks ka teiste sotsialismimaade sellesuunalised kogemused.

2. Hulgikaubanduse tsentraliseerimine

Kaubanduse juhtimise ja organisatsiooniliste vormide täiustamine on võimatu ilma hulgilülide täiustamiseta. Kontsentreerimisprotsessidele tööstuses ja suurte tootmiskoondiste loomisele peaksid kaasnema muutatused kaubanduses, eelkõige hulgikaubanduses.

Hulgikaubandus on ühiskondliku tööjaotuse seisukohalt seatud olema partneriks tootmiskoondistele ja koos nendega komplekselt lahendama tootmise (ka pakkimise) ja hankimise küsimusi. Hulgikaubandus peab muutuma tootmise ja kaubanduse vaheliste sidemete organiseerijaks selle sõna otseses tähenduses. Seni on hulgikaubanduses domineerinud siiski vahendav funktsioon.

Kaubanduse praktilise juhtimisstruktuuri ümberkorraldamist tuleb nähtavasti alustada hulgikaubanduse põhjalikust reorganiseerimisest ja majanduslike vahetõkete muutmisest hulgi- ja jaekaubanduse vahel. Ei saa kuidagi pidada normaalseks, et hulgikaubandus ületab plaane, samal ajal kui jaekaubandusorganisatsioonidel on raskusi käibeplaanide täitmisega.³

³ Eesti NSV riiklik hulgikaubandus täitis käibeplaanid 1972. a. 103,4 %, 1973. a. 104,5 %, 1974. a. 100,6 %. Jaekaubanduse vastavate aastate näitajad olid 100,1 %, 99,5 % ja 100,1 %.

Kuni 1958. a., mil tähtsamate rahvatarbekaupade hulgikaubandus koondus NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kätte, ei olnud sisuliselt hulgikaubandust: toodete jaotamist korraldasid tööstuslike ministeeriumide väljebaasid ja turustusorganid. Seetõttu hulgikaubanduse andmine liiduvabariikide kaubandusministeeriumide alluvusse ja kaugjuhtimise likvideerimine olid omal ajal õiged. Mitmes liiduvabariigis, sealhulgas ka Eesti NSV-s, on igapäevaste toidukaupade tootmisega tegelevatel tööstuslikel ministeeriumidel ka käesoleval ajal oma turustuslülid. Selline suund tootmiskoondiste olemasolu korral võib teatud tingimustel jätkuda.

Käesoleval ajal võib hulgikaubanduse ühe tõsise puudusena nimetada paralleelsi hulgiorganisatsioonide tegevuses. Nii teenindab meie vabariigi riiklikku jaekaubandust 6 spetsialiseeritud tööstuskaupade vabariiklikku hulgibaasi ja üks toidukaupade vabariiklik hulgi kontor. EFKVL-i kaubandusorganisatsioonide varustamisega tegelevad nendega paralleelselt rajoonidevahelised kaubabaasid. Teiste süsteemide hulgilülid on tagasihoidlikum, kuid ka siin esineb dubleerimist. Selleks kohandatud riikliku kaubanduse hulgibaasid on ja peavad olema võimelised varustama teisi kaubandussüsteeme enamiku kaupadega, v. a. iga päev ja sageli nõutavad rahvatarbekaubad. Nimetatud väite kasuks meie vabariigis räägivad ka suhteliselt väike territoorium ja head autoteed. Hästikorraldatud tsentraliseeritud veod koos rütmilise ja plaanipärase kaubavarustuse süsteemi loomisega annaksid märkimisväärset majanduslikku efekti ja võimaldaksid pingelises tööjõusituatsioonis paremini kasutada transpordivahendeid ja tööjõudu. Tsentraliseeritud hulgi kaubanduse kasuks meie vabariigis räägib samuti tendents nõudmise struktuuri ühtsustamisele riiklikus ja kooperatiivses kaubanduses. Omal ajal aitas kooperatiivne kaubandus Nõukogudemaal lahendada küsimust "kes - keda?", tänapäeval aga suudab vaevalt keegi veenvalt tõestada paralleelsete kaubandussüsteemide vajalikkust.

Hulgikaubanduse tsentraliseerimisel ja edasisel täiustamisel on rida kaalukaid eeliseid senise korralduse ees.

1. Olles teadlik kogu nomenklatuursest nõudmisest vabariigis või regioonis ja nõudmise arengutendentsidest, määrab tsentraliseeritud hulgiorganisatsioon täpsemini nõudluse mahu ning tellib paremini kaupu tootjailt.

2. Tugevnevad vabariikidevahelised kaubandussidemed ja rikastub kaubassortiment. See loob eelduse kaubakäibe edasiseks kasvuks.

3. Märgatavalt paraneb nõudluse uurimine ja selle rahuldamise aste. Nõudluse rahuldamise tulemused kajastuvad ja peavadki kajastuma ka hulgiorganisatsioonide tegevuse tulemustes.

4. Tsentraliseeritud hulgiorganisatsioonid suudavad efektiivsemalt mõjutada tootjaid, kaubassortimenti ja kaupade kvaliteeti.

5. Tsentraliseeritud hulgiaparatuur suudab paremini analüüsida kaubakäibe dünaamikat ja struktuuri kogu vabariigis või regioonis ning vajaduse korral manööverdada kaubavarudega üksikute teeninduspiirkondade vahel. Kõik see loob eeldused kaubaringluse kiirenemiseks ja varude vähenemiseks jaekaubanduses. Kaubavarude ringlusaja lühenemine on lõppkokkuvõttes laiendatud taastootmise väga tähtis tegur. Eeliseid võiks tuua teisi, näiteks põhifondide kasutamise efektiivsuse tõus jms.

Hulgikaubanduse tsentraliseerimine toob paratamatult kaasa funktsioonide ümberjaotamise riikliku ja kooperatiivse kaubanduse vahel. Nähtavasti on keeruka sortimendiga ja kestvuskaupade varud otstarbekas kontsentreerida riikliku kaubanduse hulgilülidesse ja likvideerida vastavad lülid kooperatiivses kaubanduses. Viimase hulgilülide ülesandeks jääks toidukaupade ja sageli nõutavate tööstuskaupade hulgikaubandus vajalikus ja otstarbekas ulatuses. Loomulikult vajab kaubassortimendi jaotamine hulgilülide vahel põhjalikke uurimusi ja kaalukaid põhjendusi.

Need on mõned kaubanduse kui rahvamajandusharu ees seisvad suured probleemid organiseerimise ja juhtimise edasisel täiustamisel. Eeltoodud seisukohtade põhjendamine ja realiseerimine nõuab põhjalikke uurimistöid mitte ainult kaubanduse, vaid ka kogu rahvamajanduse seisukohalt. Uurimistulemuste praktikasse rakendamine eeldab praktilisi sam-

me valitsusorganite tasemel. Loomulikult on kaubanduse mitmeastmelist juhtimissüsteemi raske viia tootmise juhtimise tasemeni. Põhjalikumalt tuleb analüüsida ka olemasolevaid võimalusi. Juhtimissüsteemi täiustamise alguseks peab saama kaubanduse kui rahvamajandusharu arengu üldsuundade väljatöötamine teaduslikel alustel ja juhtimise organisatsioonilise struktuuri ümberkorraldamine. Siin on hädavajalik mitte ainult kodumaiste kogemuste analüüs ja üldistamine, vaid ka teiste sotsialismimaade sellelaadsete eesrindlike kogemuste uurimine ja kasutamine.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ ТОРГОВЛЕЙ

А. Ламер

Р е з ю м е

Вопросы управления различными отраслями народного хозяйства, в том числе и торговлей, стали в настоящее время особенно актуальными, что объясняется ростом масштабов и качественными сдвигами в развитии советской торговли. Однако в некоторых направлениях отсутствуют научное обоснование и теоретическая база. Экономическая функция торговли и ее значение в народном хозяйстве требуют исследования и обобщения в обстановке изменения темпов роста отдельных отраслей народного хозяйства. Усовершенствования и дальнейшего развития требует организационная структура торговли.

Учитывая полезный опыт производства целесообразно внедрять и в торговле более высокими темпами торговые объединения. Объединения могут быть двух типов: оптово-розничные и межотраслевые, с участием производственных предприятий. В этих целях необходимо проанализировать и обобщить накопленный отечественный опыт и соответствующие достижения братских социалистических стран.

Усовершенствование организационных форм торговли невозможно без совершенствования оптовой торговли. Централизация оптовой торговли важная и актуальная проблема. Развитие торговли требует ликвидации многоведомственности в управлении оптовой торговлей и перераспределения функций между государственными и кооперативными звеньями опта.